

„A szentségek liturgiája és joga” című,
49577 számú OTKA kutatási program
szakmai zárójelentése

Témavezető: Dr. Erdő Péter

A kutatási program kiemelt célkitűzéseinek teljesülése a program négy évének eredményei alapján tekinthető át.

A 2005. évben a liturgiátörténeti kutatások elindítása mellett a liturgikus bibliográfia összeállításának munkálatai is előkészítésre kerültek. Az V. század liturgiátörténeti adatainak vizsgálata két korabeli egyháztörténész munkájának tárgyalása kapcsán történt. Ennek keretében "Liturgiátörténeti adatok Szókratész Szkholasztikosz és Küroszi Theodoréosz egyháztörténetében" címmel a Káposztássy Béla doktori dolgozatot készített. A magyar liturgikus bibliográfia kapcsán Füzes Ádám a magyar nyelvű liturgikus irodalom ajánló bibliográfiáját állította össze, továbbá Radó Polikárp munkásságát egy tanulmányban vizsgálta, amihez biográfia tartozik bibliográfiával. „Rítusváltás vagy liturgikus reform?” címmel Pázmány Péter XVII. századi liturgikus rendteremtését tárgyalta Füzes Ádám a Kutatócsoport szervezésében rendezett pannonhalmi szimpóziumon. Füzes Ádám elemezte népénekeink liturgikus használhatóságát a Hozsanna és az Éneklő Egyház népénekanyagának összehasonlítása alapján az MTA Egyházzenei Kutatócsoport ülészakán. A népi jámborság és a liturgia összhangját tárgyalta Füzes Ádám előadása a MALEZI szimpóziumán. Füzes Ádám elemezte a premontrei liturgia kérdéseit a Werbőczy István és a hatvani „lármás országgyűlés” kora című tudományos konferencián. Megtörtént a www.liturgia.hu című liturgikus honlap folyamatos fejlesztés alatt áll.

A liturgikus jog területén 2005-ben elkészült a tervezett monográfia, kismonográfiák, szacikkek. Erdő Péter az állandó diakonátus kérdését tárgyalva bemutatta, hogy egyes szentségek vétele erejében minden krisztushívő küldetést kap arra, hogy sajátos állapota és a megbízások függvényében az Egyházban aktív szerephez jusson. Elemezte az állandó diakónus teológiai helyzetét és a jogilag elsődlegesen neki tulajdonítandó feladatköröket. A különböző szentelési fokozatok szentségi küldetéséből következő sajátos funkciók tekintetében a felszentelt személyeknek (a diakónusnak is) előjoguk van az egyházi közösség érdekében, hiszen az ő szolgálatuk különleges teológiai minőségű. Ezen elv velük szemben is érvényesül, amennyiben léteznek a diakónus e sajátos szentségi küldetése ellenére is a magasabb egyházi rend fokozataihoz tartozó feladatok is. Az egyháznak teológiai okokból érdeke, hogy elsősorban papokra tartozó feladatok kiegészítő ellátását inkább diakónusokra mintsem világiakra bízzák.

Erdő Péter *„A katolikus, a megkeresztelt és a Katolikus egyházzal teljes közösségben levő krisztushívő. Megjegyzések a „katolikus” fogalmához az Egyházi Törvénykönyv 11. és 96. kánonja alapján”* című tanulmányában tárgyalásra került a II. Vatikánum ekkleziológiai modellváltása –tudniillik a korábbi, Krisztus egyházát kizárólag a római pápa fősege alatt álló egyházzal azonosító, ‘exkluzivista’ megközelítés helyett az akatolikus felekezetek különböző mérvű ekklezialitásának elismerése– a egyházi jogrend alanyainak jelölésére is új terminológiai tipológiai kialakítását tette szükségessé. Ennek összefüggésében a ‘katolikus’ főnév jelentésének újbóli árnyaltabb beazonosítása, illetve a jogalanyok jelölésére használt egyéb fogalmakhoz való viszonyának megállapítása is időszerűvé vált. A törvénykönyv mai szabályozása alapján a katolikus személy fogalma –a teljes közösség megléte vagy hiánya, illetve egyes büntetések függvényében– különböző jogi helyzeteket foglalhat magába. Ez

utóbbi tényezők azonban inkább csak 'a jog által megkövetelt tulajdonságoknak' tekintendők. A kánonjog ma a tisztán egyházi törvények kötelező ereje alól mentesíti a nem katolikusokat. Noha néhány jogszabály alól ma a katolikus egyházat formális aktussal 'elhagyó' katolikusok is ki vannak véve, e megoldás teológiai szempontból problematikus. A munkatervben egy szentségjogi monográfia elkészítése szerepelt, részkötetenként tervezett megjelentetéssel, mely egyben a témakör tervezettnél bővebb terjedelmű kidolgozása is. Ennek eredményeként megjelenés alatt állnak, illetve előkészítésre kerültek Kuminetz Géza monográfiái „Az Egyház megszentelő feladatai” címmel, annak egyes kötetei a kiengesztelődés szentségeit, a szent rend és a klerikusok, illetve a megszentelés egyéb eszközei témáját tárgyalták.

Szabó Péter a „*Chiese 'sui iuris' in diaspora e realizzazione della 'communio Ecclesiarum'*”, in *'Nuove terre e nuove Chiese'. Le comunità di fedeli orientali in diaspora*” c. tanulmányban bemutatta, hogy a katolikus egyház leírásánál egyre dominánsabb a 'communio Ecclesiarum' modell. E részegyházak közötti közösségnek igen érdekes dimenziója a különböző rítusú egyházmegyék közötti kölcsönhatás. E kapcsolatok, melyeknek egyik fontos tere a liturgikus és szentségi élet, nagymértékben segítik az egyház katolicitásának ('teljesség-szerintiségének'), objektív elmélyítését és személyes megtapasztalását. A tanulmány a keleti tradíció katolikus egyházban betöltött szerepének lehetséges perspektíváit vizsgálta, különös tekintettel a nyugati szórványterületek helyzetére.

Szintén Szabó Péter tanulmánya „*Az anya felekezete szerinti szertartásban keresztelt törvénytelen gyermek rítusa (Interrituális kazuisztika: 1)*”, amely megállapította, hogy a törvénykönyvek a keresztség szentsége révén elnyerhető rítustagságról csak igen hézagosan rendelkeznek. A tanulmány elsősorban a tisztán polgári házasságban élő szülők gyermekei rítus szerinti betagolódásának kérdését vizsgálta, különböző variációkban. Egyrészt összegezte a kérdésre vonatkozó klasszikus doktrína és szentszéki praxis adatait, másrészt elemezte a hatályos jog rendelkezéseit és a kodifikációtörténet adatait, a vegyes vallású szülők gyermekei egyházi betagozódását.

Szabó Péter „*A keleti katolikus szentségjog sajátosságai*” c. tanulmányában elemezte, hogy a szentségek egyrészt az isteni kegyelem közvetítői, másrészt az egyház szerkezetének eminens strukturáló tényezői. E funkcióik miatt a szentségi jog is megkülönböztetett fontossággal bír. Noha a szentségekről szóló alapvető doktrína a latin és a keleti egyházaknál azonos, a két tradíció számos szemléletmódbeli és szabályozási eltérést mutat. A tanulmány e differenciákról adott összehasonlítást. A skolasztikus alapokra támaszkodó nyugati vízióval szemben kiemeli a keleti diszciplína sajátos jellemzőit: az utóbbi pneumatologikus, misztagógikus szemléletét, továbbá sorra vette az egyes szentségek kiszolgáltatásának szabályozásában mutatkozó differenciákat. Ezek némelyike olyan súlyú, mely további teológiai reflexiót is igényel.

A 2006-os évben a liturgikai kutatások eredményei közé tartozott, hogy jelentősen előrehaladt a szakirodalom feltérképezése és bibliográfiába való rendezése. A fordítások területén folyamatosan bővült a latin-magyar nyelvű kifejezésgyűjtemény, a hozzá tartozó kommentárokkal és előfordulási jegyzékkel. Folytatódott az 1506-os Tolnai-féle breviárium vizsgálata, mely liturgikus és fegyelmi egységet volt hivatott megteremteni az egész Magyar Királyság számára. Tolnai breviáriuma nem csupán a magyar szentek bedolgozásával tér el melki társától, de tekintélyes saját, magyarországi forrásokra utaló anyaggal is rendelkezik. A kutatási eredmények közléseként több tanulmány készült, így Pázmány Péter liturgiareformjáról, továbbá az utóbbi évtizedek liturgikus reformjainak, változtatásainak összevetéséről a II. Vatikáni Zsinat elképzeléseivel, valamint a zene szentségének értelmezéséről korunk egyházzenejében, továbbá a liturgikus nevelés és lelkipásztorkodás kérdéseiről.

A liturgikus jog területén ugyancsak jelentősen növekedett a liturgikus és szentségjogi adatbázis, külön is fejlesztve a keleti liturgikus és szentségjogi bibliográfiát. Áttekintésre kerültek a magyar görög katolikus egyház részleges jogforrásai és jogszabálygyűjteményei, a releváns fegyelmi rendelkezések lajstromba gyűjtése és kiadása céljából. Hiánypótló monográfiák jelentek meg a katolikus házasságjogról és a megszentelés egyéb eszközeiről, amelyek jelentős szakbibliográfiával zárulnak. A házasságkötés formájával kapcsolatos „*A keresztények közötti házasság szentségi méltósága, különös tekintettel a vegyes házasságok problémájára*” és „*A keresztények közötti házasság szentségi méltósága.*” Ide illeszkedik az egyház jogrendje szuverenitás és a házasságkötés kapcsolatához a vallásszabadságról írt két tanulmány: „*A katolikus egyház tanítása és jogalkotása a vallásszabadság jogáról*” és „*A vallásszabadság joga és kötelessége a katolikus egyház felfogásában és jogrendjében*”. Ezek a tanulmányok egyrészt kimutatták az egyház illetékességét, illetve bemutatták a házasságkötés szentségi formájának lényegét és a szentség tartalmát. A keleti katolikus liturgia szabályozásával kapcsolatosan egy sor tanulmány készült. Három további konferencia-előadás elemezte a keleti liturgikus könyvek jogi arculatát. Az „*I libri liturgici orientali e la Sede Apostolica. Sviluppo della prassi e stato attuale*” tanulmány nemzetközi viszonylatban hiánypótló munka a keleti liturgikus könyvekről. A közelmúltban megjelent kanadai liturgikus jogi kézikönyv utal rá. A „*Diritto particolare e coordinazione interordinamentale*” tanulmány elemezte, hogy a két fegyelmi rend harmonizációjában milyen technikai mozgástér juttatható a részleges jognak. A „*Correlazioni tra lo ius orientale ed occidentale oggi. Correnti ed interrogativi d'interpretazione*” a katolikus egyház két autonóm jogrendjének kölcsönhatásait tárgyalta.

Új témának volt tekinthető a tomista jogfilozófia egyes aktuális kérdéseinek kidolgozása, így az állameszme, a hívő közéleti tevékenységének megvilágítása, ami olyan értelemben kapcsolódik a szentségi joghoz, hogy a krisztushívőknek keresztségük és bérmáltságuk erejénél fogva joguk és kötelességük egy igazságosabb társadalmon dolgozniuk, ami főleg a közéletben való aktív és etikailag ellenőrzött tevékenységben és az állameszme helyes megfogalmazásában áll. A hit megvallásának minősülnek ezek a tevékenységek, melyeknek teológiai alapját a fentebb említett két szentség és azok ereje adja. A liturgikus kérdések háttéréül is szolgálnak ezek a tanulmányok a vallásszabadságról szólókkal együtt, mivel a hívek szabad vallásgyakorlásához, lelkiismereti szabadságához is tartoznak. Ide tartoznak „*A keresztény ember részvétele a közéletben Horváth Sándor O.P. társadalombölcselete fényében*” és „*A tomista állameszme Horváth Sándor O.P. értelmezése szerint*” című tanulmányok is.

Az inkardinációs téma kidolgozását tartalmazzák „*A szent rend és klerikusok*” és „*A klerikusi hovatartozás, vagyis az inkardináció jogintézménye*”. „*A klerikusi státusz és jogkövetkezményei*” kötetnek az utolsó részében egy komplett papi etikai és illemkódex is szerepelt. Ennek bevezető tanulmánya a jogi- erkölcsi- és illem rendje közti kapcsolat elemzése.

A 2007. évi eredmények közé tartozott, hogy folytatódott az alapvetően a Szentszék által szabályozott, Magyarországon megjelent és kihirdetett hatályos liturgikus szabályok, a különböző instrukciók, határozatok, rendelkezések összegyűjtése, a szakmai közvélemény számára hozzáférhetővé tétele. Újabb tanulmány tekintette át a szentmise liturgiájának magyarországi megújítására vonatkozó püspökkari rendelkezéseket, ami fontos adalékot szolgáltat a II. Vatikáni Zsinat utáni liturgikus megújulás magyarországi történetéhez. A magyar liturgikus bibliográfia újabb adatokkal bővült a dokumentumok, források, a tanulmányok, cikkek, szakkönyvek vonatkozásában. A www.liturgia.hu címen honlap további fejlesztésére és dokumentumgyűjtemények jelentős bővítésére került sor, ami a kutatás mai követelményei szerinti on-line elérhetőség lehetőségeit is számottevően bővíti.

A liturgiátörténet magyar jellegzetességeinek feltárása, az évszázadok folyamán tapasztalt sajátosságok feltárásának alapvető célja a jelen és a jövő felé szolgáló tanulságok megállapítása volt. Ennek is megfelelően a kutatás kiterjedt a népi jámborságnak a liturgiával való összhangjának értelmezésére a direktórium összeállítása és kulcsfogalmi megadásával, aminek eredményeit önálló tanulmány tárgyalja.

A liturgikus jog területén újabb eredményekkel bővült a házasságjognak, annak sajátos liturgikus, ökumenikus és az állami joggal fennálló kapcsolatainak részletes kifejtése. A kutatás kiterjedt a keresztények közötti házasság szentségi méltóságának kérdéseire, azoknak a vegyes házasságok problémájával is kapcsolatos tárgyalására.

A többi szentségek és szentelmények kiszolgáltatásával kapcsolatosan folytatódott az egyetemes egyházjogi előírások fejlődésének és magyarországi kiegészítéseinek vizsgálata, kiemelten is a bérmálkozással, a felnőttek katekumátusának jogi vonatkozásaival, valamint a bűn és engesztelés kérdésével kapcsolatos vizsgálatok. Elkészült, és kéziratban a kiadóhoz került a kiengesztelődés szentségeivel foglalkozó kézikönyv.

A keleti katolikus liturgia szabályozása kapcsán került sor a keleti eucharisztikus fegyelem sajátosságainak, a szentáldozás gyakorlatának értelmezéseire. A kutatások kiterjedtek a klerikus állapot, a gyóntatási felhatalmazás kérdéseire, a család intézményének, az ember szabad akaratának, a keresztény ember közéleti részvételének tárgyalására. Folytatódott a jogrend természetjogi személetének értelmezése. Kiemelt irányt képeztek az Egyház kormányzati tevékenységét tárgyaló kutatások, intézményrendszerét és a kánonjogi szabályozás kérdéseit tárgyaló kutatások, az egyház és az állam viszonyának értelmezései. A kutatócsoport tagjai számos liturgikus és kánonjogi konferencián vettek részt, és tartottak azokon előadásokat, az év során eddig három saját szervezésű konferenciát tartottak meg. Egyre intenzívebbé vált a 2008. évre tervezett, a kutatócsoport közreműködésével szervezett kánonjogi konferencia, egyúttal világkongresszus előkészítése is, lehetőséget adva a gazdag kutatási eredmények legszélesebb körű ismertetésére.

2008-ban a munkatervben foglaltaknak megfelelően jelent meg „*A kiengesztelődés szentsége*” című kötet, amely kézikönyvként a maga nemében unikum: nemcsak a kánonjogi, hanem a dogmatikai, morális, pasztorális, liturgikai szempontokat is szintézisben tárgyalja, és egységben mutatja be a modern és a klasszikus tudományos eredményeket is. Ennek a témának a fejlesztéseként a kézikönyv egyes fejezeteiben tárgyaltak bővebb kifejtést kaptak egy sor tanulmányban. Ilyen az „*Il peccato e la riconciliazione nella teologia di Sándor Horváth O.P.*” és „*A szabad akarat a tomista bölcsélet és a kánonjog tükrében*”, valamint „*A lelkiismeret, mint a szabad cselekvés iránytűje*”, a „*A bűnök és a lelkiismeretvizsgálat, illetve a gyóntatás során történő megítélésük (Erkölcsteológiai és kánonjogi megfontolások)*” című tanulmányok is. A két utóbbi volt az alapja Kuminetz Géza „*A lelkiismeret a tomista bölcsélet tükrében*” című, a Szent István Akadémián tartotta székfoglaló előadásának, ami a kutatási eredmények további elismerését jelentette. Liturgikus jogi megközelítéseket tárgyaltak „*A keresztények közötti házasság szentségi méltósága*” és „*A keresztények közötti házasság szentségi méltósága, különös tekintettel a vegyes házasságok problémájára*” című tanulmányok. A „*Megfontolások a püspök lelkipásztori látogatásáról*” a rendszeres püspöki egyházmegyei látogatás kötelezettségét, a szentségi fegyelem megtartásának felügyeletét elemezte. A „*Lelkiség és kormányzati tevékenység az egyházban*” a püspöki látogatás általános alapelveiről, a püspök kormányzati feladatairól szólóan tárgyalta a tovább a témát. A „*La forma canonica del matrimonio con particolare riferimento ai casi interrituali*”, címmel Buenos Aires-ben elhangzott előadás alapján megjelent tanulmány a házasságkötés kánoni formájának érvényesítése kapcsán állapítja meg, hogy az bizonyos nehézségekbe ütközik olyan esetekben amikor különböző rítusú katolikus vagy nem katolikus keresztények akarnak házasságot kötni. Ezek felvetik annak kérdését, hogy melyik egyházi jogrend az illetékes.

Erdő Péter 2008. évi kutatási eredményei egy sor publikációban is megjelentek. Közülük is ki kell emelni azokat, amelyek a szakramentális teológia jogtörténeti háttéréhez adnak eligazítást: *“Legislazione nel diritto canonico. Un esempio per le radici ebraiche: l’impedimento della disparità di culto”*, *“A szenttéavatási eljárás a XIII. században. Árpád-házi Szent Erzsébet ügye a kor eljárásjogának összefüggésében”*, *“Meszlényi Zoltán káptalani megválasztásának egyházi jogi háttere. Adalékok a püspöki szék akadályoztatásának kánonjogi kezeléséhez”*, *“La presenza del diritto romano in Ungheria e in Polonia nel Medioevo”*, *“Hostiensis Lecturájának és Káldi György bibliafordításának esztergomi kézirat-töredékei”*, *“Il Papato e il regno d’Ungheria ai tempi di Sigismondo di Lussemburgo (1387-1437)”*, *“Az újászok és hajítógép-kezelők büntetése. Adalékok a kánonjogi esetmegoldás módszeréhez a kései középkorban”*, *“Storia delle fonti del diritto canonico”*.

Az Egyházat érintő aktuális kérdések kánonjogi megközelítéseit tárgyalják a következő tanulmányok: *“Quellen und Tradition. Zur Legitimierung der kirchlichen Rechtsnormen”*, *“The Law and the Rule of Law as Criteria for Belonging to Europe”*, *“Dankworte anlässlich der Verleihung des Ehrendoktorates der Ludwig-Maximilians-Universität”*, *“Il concordato in Europa”*, *“Der Einfluss des Rechts der EU auf das eigene Recht der katholischen Kirche”*, *“Questioni interordinamentali tra la Chiesa latina e le Chiese cattoliche orientali”*, *“Rigidità ad elasticità delle strutture normative nel dialogo ecumenico. Elementi istituzionali nel CIC aperti per un dialogo ecumenico”*, *“Dimensioni giuridico-canoniche del dialogo tra ebrei e cristiani di fronte alle sfide comuni attuali”*.

Szabó Péter a kutatási időszak befejező évében habilitációt teljesített *“A keleti egyházak szentségjoga. Összehasonlító bemutatás.”* címmel. A habilitációs dolgozat (megjelenés alatt) a munkatervben foglaltaknak is megfelelő ütemezéssel készült (2008. október), rendszerbe foglalva a korábbi évek rész kutatásainak eredményeit. Ez a szintézis a keleti és latin szentségi fegyelem érdemi összehasonlító áttekintését adja, ami az OTKA kutatási projekt egyik kiemelt céljaként jelent meg. A munka hiánypótló jellegű: a latin-keleti relációjú összehasonlító kánonjogi tanulmányok műfaja korábban sem volt teljesen ismeretlen. A két jogrend érdemi összevetése szempontjából ígéretesebbnek tűnik a kánoni tradíció és a mai ortodox fegyelem sajátosságaira is kitérő megközelítés. E módszer is csak akkor válhat azonban a katolikus fegyelem árnyaltabb megértése szempontjából valóban gyümölcsözővé, ha a történeti adatok és a mai ortodox fegyelem így kiemelt pontjai a hatályos katolikus kánonjogra irányuló *belső reflexiót* indítanak. E szellemi erőfeszítésnek annak tisztázására kell irányulnia, hogy vajon a mai kánonjogi szabályozás korunkhoz képest optimális módon aknázza-e ki a szentségekben az Egyház üdvözítő küldetése megvalósításának előmozdítására nyújtott eszközöket és lehetőségeket. Ez a tradíció és a mai (keleti és nyugati katolikus, illetve ortodox) fegyelmi rendek törvényes megoldásainak összevetése és ebből fakadó lényegi *egymásra vonatkoztatása* révén állapítható meg, mely a jelen munka meghatározó módszertani törekvése. A munka az említett kérdéskört az alábbi szempontok szerint tárgyalja: A keleti egyházak történeti családfája és mai elrendeződése; A keleti szentségi jog általános sajátosságai: a szentségek arculata és rendje a keleti hagyományban; a keleti (szentség)teológiai szemlélet alapjegyei, a keleti szentségi jog kodifikációjának kiindulási pontjai. Ezt követően az egyes szentségek fegyelmeinek bemutatása következik, különös tekintettel a vonatkozó egyházfegyelem történeti fejlődésének sajátosságaira, az ortodox egyházfegyelem eltéréseire s az előbbi tényezőkből fakadó esetleges rítusközi és jogrendközi kérdésekre. Az egyes fejezetek végén található keleti szentségi jogi bibliográfia nemzetközi összehasonlításban is kiemelkedő részletességű.

Szabó Péter a *“Questioni intorno alla validità del battesimo amministrato da un pagano”* című tanulmányában kifejti, hogy a keleti kódex nem deklarálja, hogy szükség esetén ‘bármely’ személy által kiszolgáltató keresztség érvényes lenne. A keleti liturgikus instrukció pedig kifejezetten elveti a keresztség meg nem keresztelt személy részéről történő

kiszolgáltatását. A latin és keleti egyházfegyelem között e ponton mutatkozó differencia magyarázatot és összehangolást igényel. Komolyabb interpretációs dilemmát vet fel ellenben a pogánykeresztelésre vonatkozó ortodox egyházfegyelem katolikus szemszögből történő megítélésének kérdése.

A „«Communio eucharistica infantium» Considerazioni teoriche e pratiche” című tanulmány szerint a latin és keleti szentségi fegyelem között mutatkozó egyik legmarkánsabb eltérés, hogy az utóbbi az eucharisztia felvételét sem köti az értelem használatának előzetes elnyeréséhez. Ellenkezőleg, azt szorgalmazza, hogy a beavatás másik két szentsége után –az adott sajátjogú részleges jog és a liturgikus könyvek előírásainak megfelelően– az áldoztatásra is ‘mielőbb’ (*quam primum*) kerüljön sor. E kifejezés pontos értelmezése a keleti kanonisztika egyik nyitott kérdése, aminek elemzésével foglalkozik a szerző. A tanulmány megállapítja, hogy a helyi törvényhozónak a szóban forgó kérdésben mérlegelési joga csak a régi rend visszavezetésének célszerű *ütemezésére*, módoszatára vonatkozóan van, a normaalkotás *tartalmi* iránya a felsőbb jogtól számára kötelezően meghatározott.

A kutatócsoport tagjai számos konferencián tartottak előadást, melyek közül 2008-ban az alábbiak az alábbi emelhetők ki (az előző három év konferenciáit a vonatkozó beszámolók már tartalmazzák):

- 2008. évi Teológiai Tanárok Konferenciája, Budapest
- 2008. január – A CIC 25. évfordulója tiszteletére rendezett nemzetközi konferencia, Róma
- 2008. február –Nemzetközi Kánonjogi Konferencia, Budapest
- 2008. április – Santa Croce Egyetem Nemzetközi Konferencia Róma
- 2008. május – Magyar Kánonjogi Társaság konferenciája
- 2008. május – A Münchener Kánonjogi Intézettel közös Kánonjogi Nemzetközi Konferencia Budapest
- 2008. augusztus – Thirteenth International Congress of Medieval Canon Law, Esztergom-Budapest